

տալն, և միքէ անվտանգ կերպով կրնայ որ ինքզինքը մագնիսացնել: Արդեօք մագնիսացոցիչը՝ սքանչելագործ էն, և կամ սքանչելագործը հին դարուց չի՞ն մագնիսացրնողը: Եւերկայ ժամանակիս մէջ ամեն կողմէն այսպիսի և այլ նմանօրինակ հարցումներ արձագանգ կոտ տան, և այնչափ աւելի սաստկագոյն կերպով ո՛րչափ հոգւոյ և մարմնոյ վերաբերեալ ամենածանր խնդիրներ կը յռնուին միակ առաջիկայ խնդրոյս յոգնամբր: Բայց շատ զգուշայի ե իրարոյս խառնել զանազան իրարմէ տարբեր երևոյթները, որոնք առանձին առանձին խորին քննոչեան կարօտ են, վասն զի այլ է սովորական ֆնաւորութիւն որ տեսակ մը հիշատակութիւն կրնայ համարուիլ, և այլ Մագնիսական բոյն, այլ Պայծառ տեսութիւն և այլ Հոգեւորութիւն, որոնք դարուս վերջին մասին մէջ տգիտաց իսկ հանապազօրեայ հակաձառարեանք նկատ եղած են, բայց դժբաղդաբար յաճախ աւտնց և ոչ միև յաւ բնութեամբ է այդ ժանր խնդիրները, և յայտ էա ճախ յախտան մշիւներ որոտացեր են առանց կշռելոյս նկատել ժանրոգիւնը: — Պիտի ջաւանք ըստ կարի յոյս սփռել այս միջին խնդրոյս վրայ:

Հ. Ս. ՍԱՐԳՍՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՕԴՈՒԱՄՆԵՐ

ՀԱՍԱՐԱԿԱՌԱՎՈՐ ՕՏԱՐԱԶԳԻ ԹԵՐԹԵՐՈՒ ՄԷՋ

Revue encyclopédique. Տարի Է. Թիւ 190. — Հին Հայաստան. — C. Ducreux ամենահին Հայաստանի պատմութիւնը կ'ընէ, նշմանէ և Բաբելոնի բնագործը վկայութիւններէն հանելով: Այսու կը ըստաբանուի այդ վայելի պատմական շրջանը և ի մասնաւորի այն մասը որ կը վերաբերի Հայոց իրենց անկախութեանց համար ըրած պատերազմներուն: Միջազգեաց թագաւորներու յարձակմանց դէմ:

Revue catholique des revues. Թիւ 49. — Հայաստան և Հայ եկեղեցին, այս յօդուածով Y. Rey պատկեր մը կը ներկայացնէ Հայաստանի կրօնական պատմութեան. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի առաքելութիւնը — Հայ կաթողիկոսը — Հայոց Հակառակադարձականութիւնը կը մղէ զիրենք յետեւիքականութիւն — Հայ եկեղեցւոյն Հոռոմայ Հետ ունեցած յարաբերութիւնը:

ՈՒԾՈՒԽՄԵԱԾԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐՔԱՌԱՎՈՐՈՒԹԵԱՆ

(Շար. տես էջ 218)

Բ

ԲՆՆՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՋԱԿԱՅԻ ԲԱՐԱՎՈՒՆ

Գ. Լ. ՈՒԽ Բ

Ձայնալսութիւն

(Lautlehre)

Ինչպէս ձայնները տառերը Սուշավայի Հայ բարբառին մէջ կը կրեն հետեւեալ ձայնական փոփոխութիւնները:

1. ԶԱՆԵԱՌՈՒՆԵՐՈՒ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա.

1. Ա տառը առհասարակ կը մնայ անփոփոխ: Օրինակ՝ օխրանաւուն եօթանասուն. դրանք՝ թահիր. դրանքանալ՝ թանձրանալ. ձայնի՝ ծայել. զաղկազարդ՝ ծաղկազարդ. ձրձախիլ՝ ծիծաղիլ. միշտմիշդ՝ խոնարհ (միշտ բառէն). թալաւ՝ պատհան. փափաղ՝ փափաղ, իղծ. փարքաւ՝ լկտի և անամօթ աղլիկ (հին Հայերէնի փարքաւ բառէն). նախանց՝ նախանձ. յիշախ՝ ծրագ. հաւաղար՝ հաստատ. օխար՝ ոչխար. զալաք՝ կատակ (եթէ օտար բառ մը չէ). ձաքել՝ ծագել. զարդալ՝ կարդալ, ընթեռնուլ. հանդարդ՝ հանդարտ. ձաճգել՝ ծածկել. հանդրքել՝ հանդիպել, պատահել. քազաւ՝ պակաս և այլն:

2. Երբեք և աւելի վանկով բառերու մէջ միջին աւի կորուստը կամ ր ձայնին փոխուիլը տղութիւն ունի նաեւ այս գաւառաբարբառին մէջ՝ ընդարձակ չափով. իսկ ընդհանուր չէ. ոչ ալ կարելի է դռնել մաւ. նաւոր կանոն մը՝ որուն Համեմատ այս ինչ բառին աւել ինկած կամ քի փոխուած, և այն ինչ բառին մէջ մնացած ըլլայ: Օրինակ՝ անգան՝ անագան. ամարգան՝ ամուական. ամրննալ՝ ամաչիլ. բաղնիք՝ բաղանիք. երձիլ՝ երազիլ. մրգորդիլ՝ մագրիլ խուզել (մկրաւտիլ ձեւէն). գրնգրնար՝ կըքահայր. հառնիլ՝

Հառաչել. հիմարեղոյ՝ հրաւիրող . հորքոյ՝ հորաքոյր . խորգել՝ ուղարկել . մաղիկ՝ մատանի . ցըցընել՝ ցուցանել . համարել՝ թուել , հաշուել (համարել) , թէեւ կայ նաեւ համարել՝ ենթադրել , վարդանել , սեպել՝ որ աւր անփոփոխ պահած է . տանքհար՝ սանահայր . տանքմար՝ սանամայր . քառառն՝ քառասուն . գանգըգըլ՝ գանգատել , և այլն :

3. Այսպէս կը լինին նաեւ բաղամթիւ երկազանի բառեր սեռականի և միւս հոլովեցրուն մէջ՝ երբ ուղղականի վերջին աւր այսպէսով միջին դիրք մը ստացած կը լինի . (Սրինա՛ն) քանդակ՝ բամբակի . գալցի՝ գաւակի . ղերնի՝ բերանի . վիշգի՝ վիճակի (վիշաք Սուշալայի գաւառաբարձուով կը նշանակէ « Հմայեակ ») . չերի՝ = չերարի (չերար կը նշանակէ « գուտ , մաքուր , յուսակ ») , և այլն : Այս բառերուն մէջ ուղղականի աւր անհետ կորսուած է : Նաեւ գանգըգի՝ գանգակի . յերգըրի՝ երկաթի . քալըգի՝ ստակի , գրամի , և այլն : Այս բառերուն մէջ և ձայնը վերածուած է ռ-ի : Բայց ասոր Հակառակ աքթաւի՝ ագուսու . առագի՝ առակի . գարմանքի՝ գարմանաց . քանաքի՝ թանաքի . դրանձի՝ թանձու : Ասոնց մէջ աւր ամփոփոխ մնացած է :

4. Մի քանի բառերու մէջ և ձայնը եղած է ե՛ն՝ անկառն կերպով . այս բառերն են չեղաք՝ յաղաք , իրաղաք՝ իրաղել՝ յաղթել . լերիվեր՝ դարիվեր . ղերիվար՝ դարիվար (կայ նաեւ ղարմիվար) :

5. Հայերէն տառերու բառը չփոթուելով Գոմաներէն Stomak հոմանիշին հետ եղած է աղօմարս և աղօմախ . ուր ա-ի օ , ինչպէս նաեւ ո-ի ա լինելը երեւութական է միայն , իբր ոչ թէ ձայնաբանական փոփոխութիւն , այլ պարզապէս նմանողութեան արդիւնք : Ա՛ ձայնը օ եղած կը գտնենք նաեւ մի քանի գաւառաբարձուներու սովորական տղազկան բառին հոմանիշ Սուշալայի դրոցոցան ձեւին մէջ :

6. Մանուշակ յատուկ անունին մէջ —ակ նուազական կամ փաղաքական մասնիկին տեղ փոխանակուած է —իկ հոմանիշ ձեւը . ուստի և Սուշալագոց Մանուշիգ ձեւին մէջ ա-ի ի փոխուիլը նմանապէս երեւութական է :

7. Էյա երկբարբառ կը գտանայ պարզապէս ը բարբառին սովորական բառերուն մէջ . այս բառերն են իրեն՝ իւրեան , գեն՝ գեան . վիաս . ցորեն՝ ցորեան . հեձեն՝ գօրք , գօրա . գունդ (հեձեղք բառէն) . մեռել՝ մեռակ և ցորիգ՝ որ կը նշանակէ երկազացորենով չիւնուած հաց . ճաթ (և երբ զայ բարբառի կուրակ բառէն) : Իսկ լե՛ն՝ լե՛առն (թ . լե՛աներ) է —ով :

Ուսումնական բառ է գլանք՝ կետնք . ուստի և չէ ստացած կանոնաւոր *գենք ձեւը : Էյայ կամ էյա երկբարբառները կը գտնուին Հետեւեալ նմանապէս ուսումնական բառերուն մէջ . քրիստոնէյ՝ քրիստոնեայ . քալըգույն՝ պաշտօնեայ . հրէյա՝ հրէայ :

8. Ա՛ ձայնը ամէն տեղ բառին սկիզբը , մէջը , թէ վերջը , կը վերածուի պարզ և ձայնին : Այստեղիկ ամբողջ օրինակները .

Բառասկիզբը աւ՝ այս . ապրեւ՝ այսպէս . ասոր՝ այսոր . ա՛ն՝ այն . ա՛մբեւ՝ այնպէս . ագ՝ այդ . ա՛լ՝ այլ , եւս , ալ . աղ՝ այդ . աղբեւ՝ աղբոր . աղոր՝ դորա , այդորիկ :

Բառամէջին . օրթովարի՝ օրերւայրի . գայ՝ գայլ . ախլար՝ եղբայր . յերգան՝ երկայն . լան՝ լայն . գա՛ձ՝ կայծ . գա՛ձագ՝ կայծակ . գա՛ձօտիգ՝ բշտիկ , փոքր ուռեց (կայծոտիկ ձեւէն) . գա՛ձքար՝ կայծքար . հօլար՝ հօրեղբայր . ծա՛ն՝ ձայն . մար՝ մայր . հար՝ հայր . տանքհար , սա՛նքմար , և այլն՝ սանահայր , սանամայր . վար՝ ի վայր . փար՝ փայտ . քալը՝ քայլել :

Բառավերջը . գամա ագամա՝ կամայ ակամայ . ագաւ՝ ակուայ , ատամն . բագա՝ բակուայ . լուսիգա՝ լուսին , լուսնիկայ . խալիփա՝ խալիքալ . հաւա՝ ծառայ . մեղա՝ մեղայ . լուգա՝ լուկայ . վօղընըլա՝ ոտնալուայ . առաքան՝ սատանայ . փեւա՝ փետայ . վրա՝ ի վերայ . վրգա՝ վկայ . դրդա՝ տղայ . քահանա՝ քահանայ :

9. Այն անփոփոխ միացած է Հետեւեալ բառերուն մէջ . ասոնցմէ մին իբր միաժանկ , իսկ միւսներուն մէջ ալ վանելը ձայնաւորի քով գտնուելուն պատճառաւ . այսպէս՝ հայ՝ Հայիկ . հայիկի՝ հայիկ . հայելի՝ հայել . վայելել՝ միայն բարոյ վայելիս , բարոյ վայելցնուս աւացուածներուն մէջ գործածուած . վրգայել՝ վկայել :

Ուսումնական ձեւեր են և ըստ այսմ քիչ գործածական Հետեւեալ բառերը՝ օրոնց մէջ ալ ձայնը նոյնպէս անփոփոխ մնացած է . հայրենիք՝ հայրենիք . ցայնավոր՝ ձայնաւոր , դպիկ՝ եկեղեցույ . չառաջալը՝ ճառագայթ . հայրենի՝ յայտնել . փայլուն (աւելի սովորական է ցօլա՛ն՝ նոյն իմաստով) . փայլել , կը փայլի՝ կը փայլատակէ :

10. Այն երկբարբառ եղած է ե երե՛ն՝ այրել բառին մէջ . իսկ ռաճեք բոլորովին ջնջած է դայն . — Երկայն բառը Սուշալայի գաւառաբարձուին մէջ յիշգրտւած ձեւն ստանալով վերջ անկէ առաջ եկած յիշգրեցընել երկայնացուցանել և սեռ . յերգընի՝ երկայնայ ձեւերուն մէջ ալ ալ վերածուած է ռ-ի՝ իբր Հետեւեալք և ձայնափոխութեան :

11. Աստուածին Հայերէնի ալ երկբարբառը երեք տեսակ հնչու՛մ կարող է ունենալ Սուշալայի բարբառին մէջ . այսինքն նախ՝

աւ որ էր իսկապէս նոյն երկրարբանին նախ-
նական և բնիկ հայ հնչումը: Այս հնչումը
կ'ունենայ երբ կը գտնուի բառի մը ծայրը,
(երբ բառը հղովումով կամ նոյնպէս էական
բային անմիջապէս առաջ դրուած չէ): Այս-
պէս են ցաւ, ցաւ. քառաս, պոռաւ. նաւ,
նաւ. հաւ, հաւ. արքաւ, ագուաւ. անիրաւ,
անիրաւ. քարաւ, ծարաւ. քարաւ, անծրել,
թաթաւ բառերը: Այս պարագային աւ չըշ-
տեալ է:

12. Երկրորդ. աւ երկրարբանին վերջին
մասը մի քիչ խտանալով, չ հնչուել կը վե-
րածուի վ հնչական բաղաձայնին, որով երկ-
րարբանը կը ձայնափոխուի ալ վանկին: Այս
փոփոխութիւնը տեղի կ'ունենայ այն ժամա-
նակ՝ երբ աւ կը գտնուի բառի մէջ ձայնա-
ւորի կամ հնչական բաղաձայնի քով. այս-
պէս են. ամբարդալում, ամբարտաւան. ա-
վազան, աւազան (եկեղեցոյ). ալիկի՝ առա-
ւել, աւելի. ալըլի՝ աւելի. ըստիցան՝ բա-
ւաւան. զալաք՝ զաւաթ. զըլիալօր՝ զլիա-
ւոր. յերգնալօր՝ երկնաւոր. զալագ՝ զաւակ-
ցիլալօր՝ ձիաւոր. քաղալօր՝ թաղաւոր. բե-
րանալաք՝ թերեւհաւատ. լալալ՝ կուտը հա-
նելէ վերջ խաշած և պահելով չորցուցած
սալոր (լաւաշ ձեւէ մը). խալաք՝ խաւար-
գանալօր՝ կամուտը. հարսնալօրաք՝ հարսու-
նաւորը. հալկեղ՝ ախորժիչ, հաւիչ՝ հաւադը,
հաւաթը. հալադալ՝ հաւատալ. հալադարիմ՝
հաւատարիմ. հալգիթ՝ հաւկիթ, ձու. ցալ-
նալօր՝ ձայնաւոր, դպիր. ըրգնալօր՝ ճգնա-
ւոր. մեղալօր՝ մեղաւոր, յանցաւոր. նալա-
գադիք՝ նաւակատիք. շերտալօր՝ շնորհաւոր.
ռալալօր՝ ռաւատաւոր. ռանալօր՝ հարուստ,
ռանաւոր. քարալօր՝ պարտաւոր. տաղալօրալ-
սանաւարտ (եպիսկոպոստ). տալում՝ տաւան.
տըքալօր՝ սգաւոր. դալաք՝ դուար, արլառ.
ցալկե՝ ցաւել. փառալօր՝ փառաւոր:

Նոյնպէս է երբ աւ յանգող բառ մը հո-
ղովումով կամ բաղաձայնով ժամանակ ձայնա-
ւոր կամ հնչական բաղաձայնի մը պատա-
հի. այսպէս լաւ, լալի, լալե, լալեր, լալնայ,
քառաս՝ պոռաւ, քառալմալ՝ պոռաւիլ. քառ-
վի՝ պառաւաւ. նաւ, նալօռ, նալերօռ, անի-
րաւ, անիրաւորքոռ. և այլն: Ինչպէս նաեւ
միջապէս յառաջ գտնուի, քառալ է. լալ էր.
անիրաւ էիր՝ անիրաւ էիր: — Բացի այս
վերջինէն, միւս բոլոր պարագաներուն մէջ
ալ անշուշտ է:

13. Երրորդ այս հնչական բաղաձայնը
կորսնցնելով իր հնչականութիւնը, կը դառ-
նայ խուլ ֆ-ի, որով երկրարբանը կը վե-
րածուի ալ վանկին: Այս ձայնափոխութիւնը
տեղի կ'ունենայ այն ժամանակ՝ երբ աւ

բառի մէջ՝ խուլ բաղաձայնի քով կը գտնուի.
օրինակ. ցաւ, ցալի, ցալկե, քայց ցալցընել՝
ցաւեցուցանել. լաւ, լալեր, լալնայ, քայց
լալցընել: Այստեղ եւս ալ անշուշտ է:

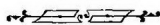
14. Մեր նախորդ օրէնքներուն համաձայն
կրնայ պատահիլ որ (հմտ. թիւ 2, 3) բա-
ռի մէջ ալ վանկը գրկուելով իր նախաձայն
աւ-էն, վերածուի պարզապէս վ-ի (ձայնա-
ւորի կամ հնչական բաղաձայնի քով). այս-
պէս են հեծկլօր՝ զինուոր (հեծեկաշտը բառէն՝
նշանակութեան փոփոխութեամբ). քաւքլներ՝
պռաւաք. նաեւ քանկօր՝ գործաւոր:

Եթէ սակայն այս վ-ը խուլ բաղաձայնի
պատահի, իր հնչականութիւնը կորսնցնելով
կ'ստանայ խուլ ֆ ձայնը. ասոր համար ու-
նիք միակ՝ քայց գեղեցիկ օրինակ մը. այն
է քաքաւ՝ անծրել, քայց սեռական քաքիտ,
յոքնակի՝ քարֆլներ՝ անծրեններ:

15. Աւ երկրարբան ստացած է ել ձեւը
միակ մտաի մը մէջ՝ որ է հանգեկօր՝ լա-
մարդ (հարկաւոր ձեւէն). քայց ասոր հակա-
ռակ ունալօր՝ հարուստ՝ որ ուրիշ բարբառ-
ներու մէջ ել ձեւն առած է (հմտ. պոլսե-
ցոց ունեկօր), Սուլալալի գաւառաբարբառին
մէջ փոփոխութիւն մը չէ կրած: Գալով ա-
ռաջօտ բառին, այս ալ ստացած է առկադա
շըլըլեկալ ձեւը:

ՀՐԱՅՈՒՄ 3. ԱՅԱՌԻՆՆ

Շարայարեյի

ԳՐԱԽՈՍՍԱԿԱՆ ԱԿԷՍՐԿԵՐ

1. Մատենէոս Ուռնայեցի, Ժամանագրու-
րիսն. Բ. տպագրութիւն: — Վաղարշապատ,
տպարան Մայր Արքայի սրբոյ Էլմիսթի,
1398. 8°. Է + 448 էջ:

1896ին Երուսաղէմ եղած առաջին տպա-
գրութենէն շատ աւելի կատարեալ է ներկայ
հրատարակութիւնը: Երուսաղէմի տպագրու-
թիւնը կատարուած է երկու ձեռագրաց վը-
րայէն, որոնք ժէ դարն առաջ չեն անցնիր,
և ինչպէս կը վկայէ նոյն հրատարակութեան
յառաջբանը, լի բազմապատիկ վրիպակ-
ներով իմաստներու և բառերու, և գծաւոր-
մաց տեղերն ուղղուած գաղղիական թարգ-